

MARIJANA RICL
Filozofski fakultet
Beograd

UDK 871:949.7

NIŽI DRUŠTVENI SLOJEVI U APULEJEVIM „METAMOFOZAMA“

Abstract: Antički roman i istorija. Apulejeve „Metamorfoze“ kao istorijski izvor. Niži slojevi u gradu i na selu. Robovi, njihova zanimanja, poreklo i odnosi sa gospodarima. Apulej i epigrafski izvori o robovima.

Kao što je poznato, na strukturu i duh antičkog romana pored narodne književnosti, epa, drame, helenističke ljubavne elegije, mima, miletske priče, menipske satire, aretalogije i epistolografije, ne mali uticaj imala je historiografija, pre svega, helenistička, sa njenom sklonošću ka tragičnom i neobičnom¹. Ove veze istorije i romana ne ograničavaju se samo na pseudo-istorijske romane o Aleksandru, Ninu ili Sesonhosisu, već su приметne i u ostalim njegovim vrstama. Među sačuvanim ljubavnim romanima, na primer, najbliži istoriji je istovremeno i jedan od najstarijih, Haritonov roman o Hereji i Kaliroji. Njegova radnja odigrava se u Sirakuzi nakon poraza Atinjana 413. godine, i neke od glavnih ličnosti preuzete su iz Tukididovih „Istoirja“².

Apulejev roman „Metamorfoze“, napisan nakon 160. godine, daleko je od istorije, no, i u njemu su приметne reminiscencije iz istoričara, često protkane finom ironijom (IV, 8—21; VI, 31; VII, 13; IX, 33—34)³. Međutim, za istoričara danas od tih dokaza autorove načitanosti mnogo je važnije ono što iz romana može saznati o njegovom vremenu. Nema sumnje da u književnosti ne postoji ništa što bi bilo čista mašta, i zato se ne možemo složiti sa P. G. Volšom, koji kaže da Apulejev roman nema veza sa realnošću, i da bi „proučavanje svakodnevnog života u Kartagini ili Grčkoj u II veku n.e. bilo nezahvalan uvod u „Metamorfoze“⁴. Još davno su, naime, uočena bar dva momenta

¹ V. Z. Dukat, *Starogrčki „Roman o Aleksandru“*, ŽA, 26, 1976, 463—486.

² B. E. Perry, *Chariton and his Romance from a Literary-Historical Point of View*, *AJPhil.*, 51, 1930, 93—134; J. Bompaire, *Le décor Sicilien dans le roman grec et dans la littérature contemporaine*, *REG*, 90, 1977, 55—68.

³ P. G. Walsh, *The Roman Novel*, Cambridge 1970.

⁴ P. G. Walsh, n. d., str. 142.

u romanu gde se takva veza na može prevideti: autobiografski elementi, o kojima je dosta pisano⁵, i mnogobrojne aluzije i citati odredbi rimskog prava, logični u delu mnogostruko talentovanog pravnika Apuleja.⁶

Mogućnost korišćenja Apulejevog teksta kao istorijskog izvora uočili su i drugi naučnici, kao, npr., G. V. Bauersok⁷. On u članku „*Zur Geschichte des römischen Thessaliens*“, *Rhein. Mus. f. Phil.*, 108, 1, 1965, 227—289, navodi pojedinosti o upravniku provincije i pomoćnim trupama koje se mogu naći u romanu i njegovim grčkom korelativu. Raspravljajući o datumu priključenja Tesalije provinciji Makedoniji (po njemu, to se odigralo 67. g.), u više navrata koristi Apulejevo svedočanstvo.

N. Fik u radu „*Les Metamorphoses d'Apulée et le monde du travail*“ (*Recherches sur les artes à Rome*, Paris 1978, 86—99) istražuje životne uslove siromašnog sveta u romanu, ističući napredan Apulejev stav prema manuelnom radu.

F. Milar u članku „*The World of the Golden Ass*“, *JRS*, 71, 1981, 63—76, pokazuje šta se sve može saznati analizom Apuleja. On primećuje da Apulej pišući svoj roman „*nije imao nameru da daje neki izveštaj, već ja izmišljao svet u koji će smestiti Lucijeve avanture. Međutim, izmišljeni svet mašte još može — a možda i mora — odslikavati važne karakteristike realnog sveta*“⁸. Tri osobine romana su značajne za istoričara: 1. radnja se događa u sadašnjosti; 2. Apulej osnovnoj radnji dodaje niz novela sličnog karaktera koje se odigravaju u istom vremenu, prostoru i društvenoj sredini; 3. svoje fantastične epizode zaodeva u mnoštvo realističnih detalja. Milar zaključuje da se Apulejevi opisi mogu koristiti bar na tri načina: kao prikazi onih delova društvenog života preko kojih antička književnost obično čutke prelazi, za oživljavanje modela koje poznajemo na osnovu drugih, formalnijih svedočanstava, i za dobijanje modela alternativnih onima koje obično prihvatamo. Bez obzira na to, da li Apulej, govoreći o gradovima i selima Ahaje i Makedonije, govori iz svog iskustva, ili nam nameće svoje predstave o onome što je bilo tipično, njegov roman ne mogu zaobilaziti istraživači antičkih društava.

Izvestan broj epizoda u Apulejevoj naraciji predstavljaju dug prethodnicima i žanrovima koji su roman oformili, preuzete su iz raznih izvornika, naročito izgubljenih „*Metamorfoze*“ Lukija iz Patra, i utoliko gube vrednost direktnog istorijskog svedočanstva, ali, kako kaže P. Grimal, „*Metamorfoze su prava miletska priča, realistična i*

⁵ M. Hicter, *L'autobiographie dans l'Ane d'or d'Apulée*, *Ant. dass.*, 13, 1944, 95—111; id., *Ant. class.*, 14, 1945, 61—68; P. Veyne, *Apulée à Cenchrées*, *Rev. phil.*, 91, 1965, 241—251.

⁶ O ovome se mnogo može naći u knjizi F. Nordena, *Apulejus von Madaura und das römische Privatrecht*, Leipzig 1912.

⁷ Sličnu analizu „*Romana o Anteji i Habrokomi*“ Ksenofonta Efeškog kao istorijskog izvora dao je A. M. Scarcella u članku „*Les structures socio-économiques du roman de Xénophon d'Ephèse*“. *REG*, 90, 1977, 249—262.

⁸ n. d., str. 75.

*vesela*⁹. Ova realnost otkriva u Apuleju posmatrača svakodnevnog života. Uostalom, *curiositas* glavnog junaka, koja ga dovodi u tako ozbiljne nevolje, može se smatrati onom niti koja romanu obezbeđuje jedinstvo¹⁰.

Podsećajući na ono što F. Milar kaže o posebnoj vrednosti Apulejevog romana za osvetljavanje onih aspekata društvenog života preko kojih antička književnost obično ćutke prelazi, osvrnućemo se ovom prilikom na informacije koje kod njega možemo dobiti o pripadnicima nižih slojeva.

Prve tri knjige „Metamorfoza“ odvijaju se najvećim delom u gradu, tesalskoj Hipati, a ostale, izuzev bajke o Amoru i Psihi (IV, 28 — VI, 24) i dela desete i cele jedanaeste (X, 19 i d.), čija je radnja smeštena u Korintu i Rimu, u seoskim i gradskim zajednicama Beotije, Tesalije i Makedonije¹¹. U scenama koje se odigravaju u gradu glavnu ulogu ima lokalna aristokratija, a narod (*populus, plebs, multitudo, turba, vulgus, ignobile*) predstavljen je kao neobuzdana, svojevolsna i često okrutna masa koja pomno prati sve što se dešava bogatima. Praznoverje ih u gomilama vodi prorocima (II, 12—14), znatiželja suđenjima na trgu ili u pozorištu; lako se uzbuđuju i skloni su ishitrenim odlukama koje mogu dovesti i do građanskih nemira (II, 27; III, 2; X, 6). Iako većinom žive od danas do sutra, sa uvek prisutnom pretnjom gladi, solidarnost, čak i sa bogatima, nije im nepoznata (IV, 10; 21; VII, 1—2). Redovi siromašnih popunjavaju se stalnim i nekontrolisanim doseljavanjem iz drugih gradova ili sela — jedni beže da bi promenili pravni status (VIII, 23), drugi da izbegnu kaznu za stvarne ili prividne zločine (I, 19). S vremena na vreme, iz gomile istupaju pojedinci: krčmar (I, 7; 9; 21), prodavac riba (I, 25), brijač (III, 16), mesar (IV, 21), trgovci i preprodavci (I, 3—6; II, 13; IX, 31). U gradu ima i živopisnijeg sveta u prolazu, kao što su haldejski i egipatski proroci (II, 12; 28), mađioničari (I, 4) ili sveštenici raznih kultova (VIII, 25—IX, 10). Život ne samo da je svima ispunjen brigom za nasušni hleb, već i nasiljem natprirodnih sila, državne i vojne strukture i onih koji se tim strukturama suprotstavljaju ili smatraju da su iznad njih.

Na teritoriji između gradskih centara nalaze se seoske zajednice različitog statusa (*vici, pagi, castella*) u kojima žive *pagani, coloni incolae, rusticani*. Sa izuzetkom kolona, njihovo glavno zanimanje je stočarstvo, jer se ono često pominje. U selima se obavlja trgovina i organizuju vašari (III, 29). Ekonomske veze sa gradom su čvrste — siromašni baštovan svoje povrće nosi na gradski pijac (IX, 31), a stanovnici sela rade u radionicama u gradu (IX, 6). Najveće zemljišne

⁹ P. Grimal, *Le calame égyptien d'Apulée*, REA, 73, 1971, 343—355.

¹⁰ A. Wlosok, *Zur Einheit der Metamorphosen des Apuleius*, Philologus, 113, 1969, 68—84.

¹¹ Doduše, Makedonija se nigde ne pominje izričito kao mesto na kome se odigrava glavna radnja, ali da je tako, to se vidi iz poređenja sa tekstom Pseudo-Lukijana.

posede (*praedia, fundi, agri*) imaju bogataši sa stalnim boravkom u gradovima. Imanja, kojima upravljaju robovi, posećuju s vremena na vreme. Poznata težnja ka koncentraciji zemlje u rukama manjine vidljiva je i u jednoj epizodi romana (IX, 35—38).

Kao i u gradovima, i u selima vlada živahna aktivnost povremeno prekidana socijalnim nemirima ili spoljnim opasnostima. Boreći se sa teškim uslovima života u kome su prepušteni sami sebi, seljaci, kao i gradska sirotinja, imaju razvijen osećaj zajedništva u borbi protiv raznih opasnosti, što se najbolje vidi u više epizoda sa navodnim razbojnicima, tj., grupom odbeglih robova koji traže novo stanište (VIII, 15—17).

Strah od razbojnika i u gradu i na selu unosi nesigurnost i nepoverenje prema pridošlicama. Već u prvoj knjizi saznajemo za *metus latronum* koji vlada Hipatom (I, 7; 11; 15; 23), a od kraja treće do sredine sedme knjige oni usmeravaju radnju. Ako je suditi po onome što sami kažu, na odmetništvo ih je navela *paupertatis necessitas* (IV, 23). U regrutovanju novih članova koriste se zastrašivanjem nevoljnih i obećavanjem bogatog plena voljnima, a onima koji su odbacili bedan ropski život privlačan je i privid tiranske vlasti kojom raspoložu (VII, 4). Od njihovih napada niko nije siguran, a carska i provincijska vojska samo u retkim slučajevima stupa u akciju (VII, 6—8) — ljudi su svuda usamljeni u borbi sa njima, ali zato i složniji.

S obzirom na malobrojne izvore za proučavanje ropstva u provincijama, Apulejeve informacije o robovima veoma su dragocene.

Tokom romana, kako u onom delu koji se bavi Lucijevim avanturama, tako i u novelama, protagonisti su većinom bogataši, tako da i svi robovi koje srećemo pripadaju njima. Uđe li u priču neki siromašan čovek (IX, 5), vidimo da u njegovoj skromnoj kući nema robova. Stiče se utisak da, izuzev na većim imanjima uglednih građana, broj robova u seoskim oblastima u blizini gradova nije bio značajan, dok su u još udaljenijim selima bili retkost.

Robovi u gradu skoro bez izuzetaka se bave neproizvodnim delatnostima — čine poslugu i brinu se za svakodnevne potrebe gospodara. Retko se obučavaju za specifične poslove, i samo u izuzetno bogatim kućama njihove su dužnosti izdiferencirane (VIII, 31—IX, 2). Takvi bogataši drže robove aktore (II, 26), dadilje (II, 3; VIII, 10), pedagoge (X, 4—5), evnuhe (X, 20), glasnike (X, 5), a na putovanja vode i svoje pekare i kuvare (X, 13). Nigde ne srećemo robove koji proizvode za prodaju, i u jedinom slučaju gde oni prodaju svoje proizvode saznajemo da ti proizvodi nisu bili namenjeni prodaji, već gospodarevoj trpezi (X, 13—14).

Javni robovi (I, 25; III, 2; 9; IX, 41; X, 10) obavljaju policijsku službu i prate magistratu na njihovim poslovima.

Van gradova srećemo nekoliko grupa robova. Prvi su pastiri koji žive daleko od grada, na imanju bogate devojke Harite (VII, 15 i d.). Jedni se brinu za krupnu stoku (*armentarii, busequae*), drugi za konje, mazge i magarce (*equisones, agasones*) treći za ovce i koze (*opi-*

liones). Rade i u mlinu na imanju, a pojedini su zaduženi za sečenje i rpeprodaju drveta (VII, 17; 20). U relativnoj samostalnosti koju su uživali daleko od gospodara, pod upravom jednog od surobova (VII, 15), sklapali su brakove i podizali decu, a često se nisu žurili da na vreme ispune gospodareve naredbe (VII, 6). Samostalnost i strah od novih gospodara bili su jaki stimulansi za donošenje odluke o begu u grad nakon smrti Harite i njenog muža.

Po tome što se nisu bavili zemljoradnjom, ovi robovi se razlikuju od robova koji rade u seoskim vilama (VIII, 22). Ipak, ako nas utisak ne vara, obrađivanjem zemlje najviše se bave koloni (VII, 15; VIII, 17; 31), a robovi na selu mahom se upotrebljavaju kao pastiri i domaća posluga (IX, 33).

Treću grupu robova na selu čine nesrećnici na teškom radu u mlinu, koje Apulej opisuje sa velikim saosećanjem (IX, 12).

Kako se ova slika iz Apuleja slaže sa podacima iz epigrafskih izvora? Zbog karaktera ovih izvora teško je odrediti ulogu neslobodnog življa u ekonomici provincija. Na natpisima sa teritorije Makeдонije (isključujući Tesaliju) najčešće srećemo ekonomе, aktore i pragmateute privatnih lica ili gradova, koji su upravljali imovinom svojih gospodara ili gradova, vršili nadzor nad kultivacijom zemlje koja im je pripadala ili upravljali prihodima koji nisu poticali sa zemlje. Da li su na imanjima kojima su oni upravljali osnovnu radnu snagu činili robovi, o tome nam natpisi ne govore.

O poreklu robova u „Metamorfozama“ čujemo tek uzgred. Pored „neutralnih“ termina za robove koji ništa ne govore o njihovom poreklu (*ancilla, famulus, servus, conservus*), Apulej u nekoliko navrata upotrebljava i reči *verna, vernula i vernacula* koje označavaju robove rođene u domu gospodara (I, 26; IV, 24; XI, 18). Rob, naravno, može biti i kupljen (VIII, 26; IX, 31), a i slobodni ljudi mogu dopasti ropstva ako padnu u ruke nekoj razbojničkoj bandi. Za ovaj aspekt ropstva veoma je informativna priča o otmici lepe Harite (IV, 23—27; VI, 25—32; VII, 1—13). Takođe, u „Metamorfozama“ srećemo i *alumne* izloženu decu koji su drugi odgajili, bilo u status roba, bilo slobodnog čoveka (VII, 13; X, 23).

Natpisi i drugi izvori potvrđuju Apuleja — u toku prva tri veka carstva приметna je tendencija povećanja broja robova nabavljenih na jedan od mirnodopskih načina: legalnom trgovinom robljem, odgajanjem dece robova, podizanjem izložene dece u status robova, i sl. Ratovi su izgubili svoj dotadašnji značaj kao izvor ropske radne snage.

Za onoga koga interesuje moralna i humana strana robovlasništva, „Metamorfoze“ su dragocene. One nas uvode u kuće robovlasnika, daju nam uvid u prirodu njihovih svakodnevnih odnosa. Apulej nas je najbolje upoznao sa odnosima u domu hipatskog bogataša Milona koji ima samo jednu robinju, Fotidu (I, 21). Njen položaj čini se snošljiv, ali ni ona nije pošteđena nezaslužjenih maltretiranja (III, 16).

Kontraste retkim idiličnim slikama često nalazimo — za robove koji nešto skrivaju se surova mučenja (VIII, 22), oni se prisiljavaju da učestvuju u zločinačkim radovima gospodara (IX, 36—37; X, 4, 24) ili budu objekat njihovih najnižih strasti (VIII, 26). Često se rešavaju na beg, a ponekad čak i na samoubistvo (VIII, 31), ali se nigde ne pravi aluzija na eventualnu opasnost koju bi predstavljali za gospodare.

Da zaključimo, kako Apulej predstavlja malog čoveka? Život mu sigurno nije lak i u mnogo čemu zavisi od drugih, moćnijih i bogatijih. Svestan je jaza koji ga od njih deli, ali ne samo da ne pokušava da ga ukine, već se ponaša kao da svi čine delove iste celine. Otvoren način života, bliski kontakti sa sredinom, besplatne zabave — to su ventili kroz koje odlazi njegova nagomilana agresija. Samo ako nepravda ode suviše daleko, ugrozi sve od čega mu je stalo, u stanju je da dignu ruku i na otuđenu vlasti, otelotvorenu u oholom centurionu, na primer. Treba li uopšte isticati važnost dela koje je u stanju da nam predoči svakodnevnicu onih koji ostaju na marginama službenih istorija, a čije poznavanje je neophodno za shvatanje punoće antičkog života?

S U M M A R Y

Marijana Ricl: LOWER CLASSES IN APULEIUS' „METAMORPHOSES“

Stressing the close connections between ancient romances and historiography, the author analyzes all the information about lower classes found in Apuleius' „Metamorphoses“. She takes into consideration both the free-born and the slaves, and tries to organize disparate and scattered elements from Apuleius' narrative into a coherent picture of their every-day life. The basis of such an investigation must be a firm belief that what Apuleius presents us is not only a vivid and amusing story, but, more important for a historian, a realistic description of northern parts of Greece in the middle of the second century A. D.